

CARLES TORNER

Petit decàleg dels cent anys del PEN Català

IMAGINAR-SE AMBAIXADORS DE CATALUNYA

Posats a fer memòria dels cent anys del PEN Català, parlem de la imaginació. Perquè calia ser fidels al país imaginat per ser-ne ambaixadors: «Fem d'una mena d'ambaixadors intel·lectuals de Catalunya i de la seva fe republicana i de la seva voluntat de permanència com a valor espiritual en el món», escriu Carles Riba en una carta des de Cambridge a Joan Vinyoli quan només falten tres mesos per la derrota republicana, «No crec que sigui excessiu de dir que no és ineficaç la nostra actuació».¹

Un esforç d'imaginació eficaç arreu, perquè bé calia eixamplar molt la imaginació, el 1935, per posar en marxa des de Harlem una campanya internacional per un escriptor empresonat a Haití. És cert que dos anys abans —en el famós congrés del PEN a Dubrovnik del maig de 1933 on J. V. Foix parlà en nom de Catalunya— el PEN havia deixat enrere el seu apoliticisme fundacional i havia pres tres decisions encadenades. La primera, expulsar el PEN Alemany infiltrat pels nazis (Foix va escriure: «els defensors de la primacia de l'espiritual són en oberta majoria. La delegació nazi amaga el cap sota l'ala».)² Tot seguit d'expulsar-los, la segona decisió va ser fundar un PEN Alemany a l'exili, amb seu a l'Oxford Street de Londres.³

Carles Torner, escriptor i poeta, ha estat director del PEN Internacional entre 2014 i 2021

¹ Carles-Jordi GUARDIOLA (ed.), *Cartes de Carles Riba I: 1910-1938*, Barcelona, Edicions de la Magrana, 1990, p. 507, citat per Jaume SUBIRANA, *Construir con palabras. Escritores, literatura e identidad en Cataluña 1859-2019*, Madrid, Cátedra, 2018

² En un article a *La Publicitat* citat a Joan SAFONT, *PEN Català. Un exemple de diplomàcia cultural*, Barcelona, PEN Català, 2018, p. 31

³ Carles TORNER i Jan MARTENS (eds.), *PEN Internacional. Una història il·lustrada*, Barcelona, Galaxia-Gutenberg, 2021, p. 88

I —tercera decisió crucial— fer un gir ideològic radical en què es col·loca la llibertat d'expressió com a pedra angular del PEN, el criteri irrenunciable que havia de guiar-ne totes les actuacions. Les tres decisions eren un canvi de rasant per al PEN després d'uns primers anys dedicats a l'«hospitalitat i amiatat entre escriptors», com afirmava la Declaració d'Objectius del PEN de Londres el 1926, tot mantenint-se «al marge de la política». Tanmateix, la multiplicació del nombre de centres permetia ja el 1927, al congrés de Brussel·les, afirmar l'ambició internacionalista d'una organització basada en la idea que la literatura «no coneix fronteres» i «s'ha de mantenir com una divisa comuna» entre les nacions, alhora que «els socis del PEN haurien d'utilitzar sempre tota la influència que tinguin en benefici de la bona entesa i del respecte mutu entre nacions».⁴

LLIBERTAT DE L'ESCRIPTOR

El gir que s'inicià amb l'expulsió dels nazis el 1933 es confirmà a Barcelona el 1935. Basta llegir les actes de les reunions per adonar-se que el 1934, quan a Harlem comencen a moure's en defensa de Jacques Roumain, al PEN encara li tremolaven les cames per la decisió radical que havien pres els delegats a Dubrovnik. Havien reaccionat amb fermesa a la crema de llibres per part dels nazis i a l'internament d'escriptors en camps de concentració, però eren moments de molta incertesa. Faltaven encara catorze anys —tota la brutalitat del règim de Hitler i la vergonya del pacte de Munic, tota la Segona Guerra Mundial i la destrucció dels jueus d'Europa en la Xoà— perquè el 1948 es proclamés la Declaració Universal de Drets Humans de l'ONU i el seu article 19 certifiqués per sempre la llibertat d'expressió com un dret humà fonamental. Si ens fixem en el PEN, faltaven vint-i-cinc anys perquè es creés el 1960 el Comitè d'Escriptors Empresonats, que faria que progressivament tota l'organització girés entorn de la figura de l'escriptor pres.

Tanmateix, el 1934 els membres de la Harlem Renaissance, capitanejats per un Langston Hughes⁵ que feia temps que anava aconseguint que el PEN Americà s'impliqués en la defensa dels drets civils dels afroamericans, van imaginar que el PEN podia ser el lloc per fer una campanya en defensa del poeta Jacques Roumain, empresonat a Haití pels seus escrits i per ser fundador del partit comunista de l'illa. Van constituir doncs a Nova York el Comitè per l'Alliberament de Jacques

⁴ *Ibidem*, p. 68

⁵ Equip WRITERS AND FREE EXPRESSION, #100PENMembers No 28: Langston Hughes a <writersandfreeexpression.com/2021/02/11/100penmembers-no-28-langston-hughes/>

Roumain i es van reunir amb Henry Seidel Canby per preparar el següent congrés del PEN. Canby havia estat delegat del PEN Americà a Dubrovnik, havia participat activament en aquell gir copernicà del PEN que el faria gravitar entorn de la llibertat d'expressió i ara es preparava per viatjar a terres catalanes.

De manera que quan Canby retrobà J. V. Foix al congrés de Barcelona el maig de 1935, duia a la butxaca una proposta de resolució i traduccions a l'anglès dels poemes de Jacques Roumain. H. G. Wells, president del PEN Internacional, donà suport a la proposta, el secretari internacional Hermon Ould va moure sàviament els fils, els delegats del món sencer van llegir els poemes de Jacques Roumain en francès o en anglès i van aprovar una crida al govern d'Haití perquè revisés el judici i l'alliberés. Per unanimitat. ¿Quin paper hi van tenir Pompeu Fabra (que presidia el congrés al costat d'H. G. Wells) o Carles Riba (que era un habitual dels congressos del PEN des dels anys vint) o Marià Manent (que en aquell congrés va ser escollit membre del Comitè Executiu) o J. V. Foix (que coneixia Canby des de Dubrovnik, on Foix havia aconseguit que s'aprovés fer el congrés següent a Barcelona)? Encara no ho sabem. En tot cas, al «Catalan Congress», tal com s'anomena a les actes, el PEN aprovà la primera resolució a favor d'un autor reprimit —i a Haití, un país on no hi havia cap PEN Club!— i s'hi s'articulà una campanya per un escriptor empresonat.

Com podríem anomenar el que van imaginar llavors tots plegats? Potser, senzillament, van creure en la possibilitat de defensar, potser alliberar, en tot cas de fer companyia a un escriptor que era a la presó. I la sort d'estar organitzats a través del PEN per fer-ho: els escriptors de Harlem havien encertat la via i —en acollir el tretzè congrés internacional del PEN a Barcelona— el PEN Català havia contribuït a aquell gir copernicà amb la seva hospitalitat. De la mateixa manera que, a partir de la conferència del Comitè d'Escriptors Empresonats del PEN a Barcelona el 2004, van ser Antoni Tàpies, Jaume Plensa, Frederic Amat, Mar Arza, Narcís Comadira, Joan Fontcuberta, Francesc Abad, Francesc Torres, Mireia Sallarès, Perejaume, Carmen Calvo i set artistes catalans més els que van posar imatge cada novembre al Dia de l'Escriptor Empresonat,⁶ a la campanya pel poeta Jacques Roumain els catalans hi van posar aquell 1935 l'escenari perquè s'hi interpretés l'obra. I ho van fer en un país «amb l'autonomia suspesa, amb l'espanyol com a llengua de govern, amb el parlament convertit en una caserna i els polítics catalanistes detinguts i em-

⁶ Comissionat per Manuel Guerrero, el fons d'art del PEN Català es pot veure a <www.pencatala.cat/el-pen-catala/fons-dart/>

presonats en un vaixell al port de Barcelona». ⁷ En síntesi, tal com va escriure Foix a *La Publicitat*, «dins del PEN Club es debaten, sobretot els dos darrers anys, qüestions de la més alta transcendència que podríem resumir amb aquesta proposició: LLIBERTAT DE L'ESCRITOR». ⁸

UN ESCENARI PER ALS DISSIDENTS

«Putin és un assassí! Putin és un carnisser! Putin és un racista patològic!» Aquestes foren les últimes paraules d'Anna Politkòvskaia, en resposta a una pregunta del públic, en l'acte del PEN a Barcelona del 15 de novembre de 2002. I el traductor va haver d'empassar saliva abans de dir-les. Ella ja havia vist les fosses comunes plenes de cadàvers de dones, infants i ancians a Txetxènia, i l'FSB ja l'havia interrogat i sotmès a una falsa execució (l'avís va ser posar-la davant d'una metrallera i disparar sense tocar-la). Politkòvskaia va venir dues vegades més a la capital catalana a testimoniar de les atrocitats de l'exèrcit rus en terres txetxenes i altres crims de *La Rússia de Putin*. ⁹ El 7 d'octubre del 2006, el dia que la van assassinar a l'ascensor de casa seva a Moscou, jo era a la fira de Frankfurt entre amics del PEN i vaig recordar-los aquelles paraules lapidàries de Politkòvskaia a Barcelona. Kjell Olaf Jensen, president del PEN Noruec, em va respondre: «fins i tot quan fracassem en l'intent de protegir una col·lega en perill, el PEN no deixa de ser un escenari perquè hi parlin els testimonis de la veritat».

El PEN Català no s'ha cansat de posar en peu aquest escenari. De vegades ampliant-lo molt, com en aquells dies de l'inici de la revolució de Tunísia que anunciava la Primavera Àrab del 2010, quan Sihem Ben Sedrine, acollida a l'exili pel PEN Català, va dir davant la concentració de la plaça de Sant Jaume: «Homes i dones lliures de Catalunya, vosaltres sabeu el que s'entén per una dictadura sagnant. Sabeu el que són les execucions extrajudicials, sabeu el que és un rastreig de les ciutats pels esquadrans de la mort, sabeu el que és la violació massiva de dones per terroritzar la població. Avui, aquella Tunísia situada a només hora i mitja de casa vostra i on molts de vosaltres hi passeu les vacances, està passant per la terrible experiència que vosaltres vau viure fa molt de temps. El poble tunisià està essent massacrada». ¹⁰

⁷ Simona ŠKRABEC, «Les paraules són éssers vivents», capítol final de Carles TORNER i Jan MARTENS (eds.), *PEN Internacional. Una història il·lustrada*, op. cit., p. 310

⁸ Citat a Joan SAFONT, op. cit., p. 39

⁹ Anna POLITKÒVSKAIA, *La Rússia de Putin*. Traducció d'Elvira de Juan, Barcelona, Debate, 2005

¹⁰ El discurs sencer es troba a <www.pencatala.cat/noticia/periodista-sihem-bensedrine-lle-geix-manifest-concentracio-solidaria-amb-poble-tunisia/>

O quan, al desembre del 2018, el periodista turc exiliat Can Dündar va venir a Barcelona a presentar la traducció d'*Arrestados*, el seu diari de presó, i començà a parlar dient: «Ara mateix vinc de la presó de Lledoners, on he visitat en Jordi Cuixart. Li he dit que el periple de la seva dona, la Txell Bonet, que volta el món cercant solidaritat pel seu marit, em recorda el de la meua dona Dilek quan jo era a la presó i era ella qui voltava món demanant solidaritat».

ELS EXILIS NUATS

Des d'aquella última nit de finals de gener de 1939 al mas Perxés d'Agullana, quan el PEN Català va prendre conscientment la decisió de marxar a l'exili, fins a l'assemblea del retorn clandestí de 1973 orquestrada per Tísner, va ser impossible per al PEN Català acollir testimonis d'arreu del món al nostre país. L'hospitalitat es va haver d'invertir durant el llarg exili dels catalans. Carles Riba havia participat a la reunió del comitè executiu del novembre de 1938, a Londres, on es va decidir que el congrés del setembre de l'any següent es faria a Suècia. I, òbviament, el setembre del 1939 no hi hagué cap congrés (tot i que els suecs van arribar a publicar el discurs inaugural que havia preparat Thomas Mann). No va ser fins després de la Segona Guerra Mundial que el PEN celebrà el seu divuitè congrés a Estocolm. Era el juny de 1946, i el PEN Català, des de l'exili anglès, a través de Josep Maria Batista i Roca, aprofità l'escenari del congrés suec per presentar-hi una llarga resolució que donava fe que «el govern del General Franco ha prohibit l'ús del català, el basc i el gallec, llengües de nacions que representen el 40 % de la població de l'Estat Espanyol, ha prohibit la impressió de llibres, diaris i revistes, i la posada en escena de peces de teatre en aquestes llengües, així com el seu ensenyament en escoles i universitats, i ha abolit les institucions de recerca cultural, tot en un intent de destruir aquestes llengües, que són l'ànima i la civilització de nacions que en el passat i avui mateix han fet contribucions remarcables a l'Art, les Lletres i la Ciència». Els delegats del món sencer hi expressaven «la nostra esperança que no sigui llunyà el dia que els nostres col·legues escriptors castellans, catalans, bascos i gallecs, alliberats finalment d'un règim opressiu»¹¹ puguin tornar a fer una contribució amb la seva obra i la seva acció a la solidaritat internacional. Durant el llarguíssim exili, la presència del PEN Català als congressos internacionals va ser ininterrompuda.

La memòria catalana de l'exili és una memòria activa: el PEN Català va ser fundador de la xarxa de ciutats refugi ICORN el 2006 i el programa Escriptor Aco-

| ¹¹ Tradueixo la resolució tal com apareix a les actes del congrés de 1946

llit —gràcies a l'incansable treball de Raffaella Salierno— ha donat la benvinguda ininterrompudament a Barcelona, amb el suport de l'Ajuntament —i alguns anys també a Girona i Palma amb suports semblants—, a escriptors exiliats de Nicaragua, Hondures, Geòrgia, Síria, Egipte, Palestina, Tunísia, Zimbabwe i Algèria. És una memòria d'*Exilis creuats*, que va ser el títol molt precís del llibre que, amb veus d'una quarantena d'autors catalans i una vintena d'argentins, els centres PEN Català i Argentí presentaren a la fira del llibre de Buenos Aires el 2019.¹²

Exilis creuats que són exilis nuats: en els parlaments finals d'una reunió a Girona del Comitè de Traduccions i Drets Lingüístics organitzada per Josep Maria Terricabras el 2010, vaig agrair al PEN Tíbet a l'exili la seva participació tan activa (tres delegats tibetans havien viatjat a Girona des de Dharamsala, al nord de l'Índia, on viu una immensa comunitat d'exiliats i hi tenen la seva seu, des del 1959, les institucions de l'exili tibetà entorn de Sa Santedat el Dalai Lama). Els vaig dir que somiava amb una futura trobada del nostre comitè a Dharamsala. Lobsang Chokta em va respondre: «Això rai! Sempre sereu benvinguts. Però el gran somni és el que faig jo: celebrar un congrés del PEN Internacional a Lhasa!». És un somni compartit. L'exili del PEN Català entre 1939 i 1973, i la intensa presència de catalans al PEN Internacional de llavors ençà, ha nuat relacions fortes amb la xarxa actual de centres PEN a l'exili: amb el tibetà, el vietnamita, el xinès, el uigur, el cubà, l'iranià, el txetxè, l'eritreu i àdhuc recentment el bielorús, el veneçolà i el nicaragüenc.

SARAJEVO ÉS BARCELONA

En aquella reunió de Londres del 1938, Riba va fer pinya amb el crític literari francès Benjamin Crémieux perquè el PEN condemnés el pacte de Munic on unes setmanes abans França i la Gran Bretanya havien deixat via lliure a l'ocupació dels Sudets per Hitler. Van fer pinya contra el president del PEN Internacional, el també francès Jules Romains, que es sulfurava només de pensar que el PEN censurés França.¹³ Crémieux tenia excel·lents relacions amb els catalans almenys des de

¹² AA.VV., *Exilios Cruzados/Exilis creuats*, Barcelona, Vinclé, 2019

¹³ Gabriel FERRATER recorda una conversa amb Riba, que li explicà detalls d'aquest conflicte, a les pàgines de *Foix i el seu temps*, Barcelona, Quaderns Crema, 1987. Ferrater hi parla d'un congrés del PEN a Londres tot i que aquella tardor només s'hi celebrà la reunió del Consell Executiu del PEN. Hi participaren efectivament Riba (representant el PEN Català i, per delegació, el PEN Espanyol), Crémieux i Romains, a més del delegat del PEN Txecoslovac René Wellek. Riba va proposar en aquella reunió la celebració d'un congrés internacional del PEN a Madrid el 1941

1933, quan va votar amb J. V. Foix la resolució que acabà significant l'expulsió del PEN Alemany, i apareix al costat de Riba en la foto icònica del congrés del 1935 a Barcelona. Crémieux era jueu, va ser combatent de la resistència i el van detenir el 1943. Deportat, morí al camp de concentració de Buchenwald el 14 d'abril de 1944. I el millor que podem fer per retre homenatge a aquest amic dels catalans és reprendre les paraules de Francesc Trabal aquell 1944: «El nostre record de la seva actuació al congrés de Praga ens mostra Crémieux en un dels seus moments culminants. Era l'estiu de 1938, quan la guerra actual ja havia començat en terres ibèriques». Karel Čapek va presidir aquell congrés en què Trabal i Mercè Rodoreda ens representaven: «L'objecte primordial de la presència de Catalunya al Congrés de Praga era presentar una moció demanant que es protestés pel precedent que s'estava creant a Catalunya amb el bombardeig d'una capital oberta, Barcelona, per part dels bombarders feixistes de Mussolini i dels nazis, que dia sí dia també deixaven caure les seves bombes d'assaig sobre hospitals, esglésies, escoles, museus i biblioteques. La moció que vam tenir l'honor de presentar proclama l'alerta als altres pobles germans. Hi dèiem que les bombes que queien sobre Barcelona caurien més tard damunt París, Londres, Brussel·les, Copenhagen. Poca cosa podíem fer els escriptors. Però no tan poca que no poguéssim declarar al món l'horror d'aquests procediments, i condemnar-los».¹⁴ Trabal narra com «el més apassionat» perquè la moció tirés endavant va ser Crémieux, que va convèncer el president Romans i el secretari internacional Ould, i també Wells com a president emèrit, i Čapek i els delegats de la Xina i l'Índia. De manera que el congrés començà amb tots els delegats drets aplaudint, aprovant per unanimitat, aclamant aquella resolució que condemnava el bombardeig de la població civil de Barcelona. Filippo Tommaso Marinetti, president del PEN Itàlia, en veure que el congrés condemnava el crim dels bombarders italians, va abandonar irat el congrés de Praga.

Quan el PEN Català —amb Jordi Sarsanedas a la presidència i Isidor Cònsul com a secretari— va fer costat als centres PEN eslovè i croat i donà suport a la creació del PEN de Bòsnia-Herzegovina en temps de guerra, quan va fer campanya perquè Europa abandonés la seva neutralitat davant el setge de Sarajevo¹⁵ i s'implicà en el grup de centres PEN que maldaren (sense aconseguir-ho) perquè

¹⁴ Traduït a partir del text original de Trabal escrit en castellà a Santiago de Xile i citat a Moisès LLOPIS i Jaume SUBIRANA, «Francesc Trabal a Xile: activisme cultural trasplantat», *Els Marges* 115, primavera 2018, p. 62

¹⁵ Carles TORNER (ed.), *La victoria póstuma de Hitler*, Barcelona, Proa, 2005, p. 11

fos expulsat un PEN Serbi presidit per un escriptor al servei de Milosevic, quan del 1991 al 1995 participà en cadascuna de les accions del Comitè per la Pau del PEN en solidaritat amb els escriptors assetjats a Sarajevo... se sentia l'eco de la condemna per part del PEN del bombardeig de Barcelona el 1938, de la mateixa manera que la capital catalana va respondre a aquell setge de més de mil dies fent de Sarajevo el seu districte onze.

Enllesteixo aquest article l'endemà de l'acte en solidaritat amb Ucraïna organitzat pel PEN Català i el CCCB el passat 7 de març. Hi hem facilitat la presència del PEN Ucraïnès que —a plena pantalla i amb el rostre del seu vicepresident Ostap Slivinski— ens ha dit «No som gent agressiva ni volíem fer la guerra. Però ara necessitem que Europa ens doni armament per defensar-nos i avions per tal que puguem defensar el nostre espai aeri». Contra la invasió russa, contra la guerra d'agressió que s'acarnissa en la població civil, en la memòria activa del PEN Barcelona és Sarajevo i és Kíiv i Khàrkiv i Mariúpol.

TOTES LES COMUNITATS LINGÜÍSTIQUES SÓN IGUALS EN DRETS

Ho va afirmar amb nosaltres a la UNESCO la premi Nobel de la Pau Rigoberta Menchú: «en la llengua rau la principal arma de resistència». Sens dubte, la més gran contribució del PEN Català al PEN Internacional ha estat, des del 1978, la creació, consolidació i expansió del Comitè de Traduccions i Drets Lingüístics. El seu punt culminant va ser la Declaració Universal de Drets Lingüístics (DUDL),¹⁶ ideada en una trobada del comitè a Palma la primavera de 1993, acabada de debatre el 1995 a Gandia en la reunió d'un comitè científic internacional de sociolingüistes i juristes, i finalment proclamada a Barcelona el 6 de juny de 1996 en el primer Congrés Mundial de Drets Lingüístics. Allí, el PEN Internacional, el CIEMEN i UNESCO-Linguapax crearen una plataforma internacional de seixanta-una ONG, quaranta-un centres PEN i quaranta experts mundials, tots ells dedicats a la defensa del drets lingüístics als cinc continents. La DUDL va ser immediatament rebuda com un document de treball de la UNESCO, progressivament traduïda a més de cinquanta llengües i obtingué el suport dels Nobels Wislawa Szymborska, Nelson Mandela, Desmond Tutu, Adolfo Pérez Esquivel, el Dalai Lama, José Ramos Horta, Octavio Paz i Seamus Heaney, entre d'altres. L'article 10 de la DUDL afirma que «totes les comunitats lingüístiques són iguals en dret».

¹⁶ <www.pencatala.cat/programes/drets-linguistics/declaracio-universal-dels-drets-linguistics/>

La DUDL ha tingut descendència: el Manifest de Girona pels Drets Lingüístics del 2010 i el Protocol de Donostia per la Salvaguarda dels Drets Lingüístics del 2016.¹⁷ Ngugi wa Thiong’o, membre del consell científic, afirmà aquell any: «Hi crec, en la DUDL de Barcelona, que reconeix que el dret a la llengua materna o a la llengua de la pròpia cultura no és un privilegi que pugui ser atorgat o retirat a pler, sinó un dret humà».

Sota la presidència de Simona Škrabec, a partir del 2015 el comitè va arrelar en l’acció del PEN a les diverses regions del món. Primer a l’Àfrica, on cadascun dels centres PEN va participar en l’articulació de propostes per augmentar el nombre de publicacions en llengües nacionals africanes, i va fer seu el catàleg de bones pràctiques editorials contingut a l’informe *L’oxigen de la cultura*, escrit pel PEN per la UNESCO.¹⁸ Tot seguit a l’Índia, on una trobada del comitè a Bangalore el 2017 va ser el catalitzador per a la creació d’un PEN del Sud de l’Índia que aplega autors en tàmil, malaiàlam, telugu, konkani, kanarès i marathi. El 2019 —l’Any Internacional de les Llengües Indígenes de les Nacions Unides— el comitè organitzà a San Cristóbal de las Casas la trobada «Escriure el futur en llengües indígenes»,¹⁹ en col·laboració amb la UNESCO i l’Institut Nacional de Llengües Indígenes de Mèxic. S’hi aplegaren escriptors en llengües autòctones del Canadà, Mèxic, Guatemala, Hondures, Bolívia, Xile, l’Argentina, les Filipines, l’Índia i Austràlia —a més a més dels centres PEN tibetà i eritreu a l’exili— i s’hi posà la primera pedra de dos nous centres del PEN: el PEN Chiapas Pluricultural (creat el 2020 i que inclou escriptors en onze llengües maies i en zoque i castellà) i el PEN Quítxua (el 2021). Tot plegat va fer que, en l’any del centenari, la inclusió de totes les literatures sense excepció i la defensa de la igualtat de totes les comunitats lingüístiques esdevinguessin un eix central de la identitat del PEN Internacional. Com ha afirmat recentment el pròleg de la *Pregària dels ocells* del poeta tsotsil Manuel Bolom, cal «sacsejar l’estructura ossificada de les llengües de dominació perquè deixin de produir gairebé automàticament els mateixos discursos discriminatoris».²⁰

¹⁷ <<https://protokoloa.eus/?lang=en>>

¹⁸ Simona ŠKRABEC, *Culture’s Oxygen. The PEN report*, Londres, PEN International, 2016

¹⁹ Carles TORNER, «La llengua materna de Babel», *PEN/Opp ‘Linguistic Rights’*, 2019 <www.penopp.org/articles/mother-tongue-babel?language_content_entity=mul>

²⁰ Simona ŠKRABEC, «Habitar la palabra como se habita el tiempo», pròleg a Manuel Bolom Pale, *Jk’an vokolajel mutetik (Plegaria de pájaros)*. Amb traduccions al castellà de l’autor. Tuxtla Gutiérrez: Tz’akbu Ajaw, 2021

SER TRADUÏT O NO SER

Creat al congrés internacional d'Estocolm de 1978, impulsat en una conferència internacional a la Fundació Miró de Barcelona el mateix any —amb Josep Palau i Fabre com a president del PEN Català i Mario Vargas Llosa del PEN Internacional—, el comitè va acabar de trobar el seu nom dos anys després, unint de manera perdurable en la identitat del PEN la *traducció* amb els *drets lingüístics*. El PEN Català s'ha distingit per una promoció incansable del traduir: primer als anys 1990 amb la promoció de la revista *Catalan Writing* a través d'una xarxa internacional d'editors, traductors i centres del PEN, més endavant amb la revista digital de literatura i traducció VISAT,²¹ exemplar per la qualitat de les mostres que ofereix, per la varietat d'obres i autors i per un utilíssim «Espai del traductor». El projecte inicial d'aquest magnífic web dedicat a la traducció literària es va desenvolupar l'any 2004 per part d'un equip compost per Carme Arenas, Rossend Arqués, Ana Romero, Ricard Ripoll i Simona Škrabec.

Tots dos projectes van comptar amb el suport de l'Institut Ramon Llull, que també va ser l'impulsor de l'informe del PEN *To be translated or not to be*.²² Redactat per les traductores Esther Allen (del PEN Americà) i Simona Škrabec (del PEN Català), aquest «Informe internacional sobre la traducció literària» analitzava la llengua anglesa com a espècie invasora que es menja l'espai i en canvi tradueix poquíssim, perquè «l'anglès sovint ignora allò que no és anglès, tot confonent l'abast global i la diversitat de la llengua dominant al món amb el món mateix». Amb diversos casos d'estudi i bones pràctiques en polítiques de la traducció, l'informe va ser elaborat amb la participació dels principals actors de la traducció als Estats Units i a la Gran Bretanya, i esdevingué així un vector per a la penetració de la literatura catalana en un mercat editorial anglosaxó que fins llavors li havia girat l'esquena. *Ser traduït o no ser* va ser presentat el 2007 al 73è congrés del PEN a Dakar i mesos més tard a la Fira del Llibre de Frankfurt en el marc de la Literatura Catalana com a convidada d'honor.²³

PROMOCIÓ DE LES ESCRITORES

Maria Mercè Marçal i Montserrat Abelló van contribuir al Congrés Internacional del PEN de Barcelona de 1992 organitzant-hi el recital Paraula de Dona, que va tenir lloc al Col·legi d'Arquitectes de Barcelona, amb la participació entre d'altres

²¹ <www.visat.cat/>

²² <www.academia.edu/8283255/To_Be_Translated_or_Not_To_Be>

²³ Lawrence VENUTTI, «Translations on the Market», *Words Without Borders*, febrer 2008 <www.wordswithoutborders.org/article/translations-on-the-market>

de Margaret Atwood. El vincle amb el Comitè d'Escriptores del PEN Internacional, que s'acabava de fundar, va traduir-se en la creació d'un comitè semblant al PEN Català, que va tenir «molt bona acollida entre les escriptores arreu dels Països Catalans», en paraules de Maria Mercè Marçal. Ella mateixa en definia els cinc eixos d'actuació: «la recuperació de la memòria històrica —és a dir, la revisió de l'obra de les nostres avantpassades literàries—; la potenciació i promoció de les escriptores actuals; el foment de la relació entre nosaltres, que hauria de facilitar el sorgiment d'iniciatives conjuntes; el contacte amb escriptores d'altres països —a través fonamentalment del PEN Club— i la defensa i denúncia davant possibles situacions discriminatòries».²⁴ El comitè —format també per Mercè Ibarz, Neus Aguado, Lluïsa Julià, Josefa Contijoch, Maria Barbal, Teresa Pascual, ...— tingué un gran dinamisme. Va teixir una genealogia de la literatura escrita per dones mitjançant unes conferències-recitals que van ser recollides a *Cartografies del desig* i *Memòria de l'aigua*.²⁵ Paradoxalment, no va ser fins cinc anys després que es dissolgués el comitè català, conscient «d'haver assolit, en part, els objectius que s'havien fixat en la seva constitució»,²⁶ que al PEN Internacional el Comitè d'Escriptores va agafar molta volada arran de l'elecció de Jennifer Clement com a presidenta internacional —la primera dona presidenta després de noranta-quatre anys, en una organització fundada per Catharine Dawson Scott!—, que promogué un Manifest de les Dones²⁷ del PEN, aprovat per unanimitat a l'assemblea de delegats de Lviv el 2017. Posteriorment el manifest ha estat acollit per Nacions Unides i ha desplegat programes conjunts del PEN amb la UNESCO a l'Amèrica Llatina.

UN ALTRE MAPAMUNDI ÉS POSSIBLE

En el congrés del centenari del PEN de 2021 s'ha donat la benvinguda al nou PEN Quítxua i al PEN Maltès. El 2020, el PEN Català ja havia presentat a l'assemblea de delegats el nou PEN Chiapas Pluricultural, seguint una tradició segons la qual els catalans també van presentar el 2004 el nou PEN Basc —creat arran de la reacció de la societat civil basca davant el tancament del diari *Egunkaria*— i el nou PEN Tibetà a l'Exili en el primer any del segle XXI. De manera que actualment quítxues, maies,

²⁴ Maria Mercè MARÇAL, «Notícia del Comitè d'Escriptores», *Butlletí del Centre Català del PEN Club*, juliol 1994, p. 7

²⁵ AA.DD., *Cartografies del desig. Quinze escriptores i el seu món*, Barcelona, Proa, 1998 i AA.DD., *Memòria de l'aigua. Onze escriptores i el seu món*, Barcelona, Proa, 1999

²⁶ *Memòria del PEN Català 2009-2010*, citada per Simona ŠKRABEC, «Les paraules són éssers vivents», *op. cit.*, p. 314

²⁷ *Ibidem*, p. 302

bascos i tibetans seuen a l'assemblea de delegats del PEN Internacional al costat dels quatre centres més antics: el PEN Americà i el PEN Català (fundats el mateix dia, el 19 d'abril de 1922), el PEN Francès (el gener de 1922) i el PEN Anglès (l'octubre de 1921). La presència internacional catalana, al llarg dels anys, ha contribuït decisivament a la institucionalització d'un mapamundi que dona veu i vot a les literatures independentment del traçat de les fronteres estatals.

Bé calia imaginar-lo, aquest altre mapamundi, a partir d'un inici en què els centres PEN es definien només pel nom de les ciutats on s'havien fundat. El principal debat va tenir lloc al congrés d'Oslo de 1928, on hi van participar Carles Riba com a president del centre català i Josep Millàs-Raurell com a secretari, acompanyats per Josep Obiols. Com a antecedents a aquell debat cal saber que ja existien PEN Clubs independents a Ljubljana, Zagreb i Belgrad, d'una banda, i a Madrid i Barcelona. I que els delegats tenien sobre la taula la decisió difícil sobre la creació d'un PEN Índex (que finalment va ser aprovat, amb tres seus a Vilnius, Varsòvia i Nova York). A Oslo els delegats van debatre i l'any següent, al congrés de Viena, s'aprovà per unanimitat «que el mètode de divisió del P.E.N. en seccions i el dret de vot als congressos s'hauria de basar en el criteris literaris i culturals». Decisió sens dubte fruit també de l'actitud oberta del PEN Anglès, que ja el 1923, al sopar de gala del primer congrés del PEN a Londres, havia posat en una taula independent Pompeu Fabra i Josep Millàs-Raurell, delegats catalans, amb onze hostes anglesos, entre els quals hi havia la mateixa fundadora Catharine Dawson Scott.²⁸

UNA COMUNITAT LITERÀRIA DELS PAÏSOS CATALANS

La del PEN Català és una història convulsa i amb milers d'anècdotes, com la de la presidenta Maria Aurèlia Capmany i el secretari Àlex Broch caminant insomnes el 23 de febrer de 1981 pels passadissos d'un hotel de Copenhaguen, amb un whisky a la mà, en assabentar-se del cop d'estat.²⁹ En aquestes pàgines m'he volgut limitar a parlar de la projecció internacional del PEN Català, de la vinculació dels cosins catalans amb la gran família del PEN Internacional. Deixo per a d'altres parlar dels centenars sinó milers d'accions de promoció d'autors, d'homenatges i

²⁸ Vegeu el plànol amb la distribució de les taules (USA/ France/ Sweden/ Denmark/ Roumania/ Czecho-Slovakia/ Norway/ Belgium/ Madrid/ Barcelona/ Italy) a l'article de Jaume SUBIRANA, «Organitzacions literàries i mediació, el cas del PEN Català», dins AA.DD., *Entre literatures. Hegemonies i perifèries en els processos de mediació literària*, Lleida, Punctum, 2011, p. 75, reprès a *PEN Internacional. Una història il·lustrada*, op. cit., p. 25

²⁹ Alex BROCH, «El PEN Català i la lluita per la llibertat», dins AA.DD., *Exilios cruzados/Exilios creuats*, op. cit., p. 46

d'intercanvis literaris als Països Catalans. Vull subratllar només que ha estat entorn d'aquest vincle internacional intens que el PEN ha creat una comunitat de més de quatre-cents escriptors de tots els territoris de la literatura catalana. Se'm va revelar la importància que tenia aquesta comunitat diversa també d'àmbit internacional quan van intentar atacar-la. El 1997 jo era membre de l'equip que redactava els nous estatuts del PEN Internacional i —en un sopar a Bruges després d'un dia de feina— el president internacional Homero Aridjis em digué que havia rebut a Mèxic la visita d'un delegat de la Generalitat Valenciana (llavors governada pel Partit Popular). La conversa va ser de manual: Aridjis rebé una carta en què li anunciaven la visita, acollí el visitant a casa seva, escoltà la seva proposta —crear un PEN València d'escriptors en una llengua considerada pel visitant diferent de la catalana— i respongué amb amabilitat el que hauria respost a qualsevol proposta semblant vinguda de qualsevol racó del món. Primera, que el PEN Internacional no pren mai en consideració propostes fetes per governs. Segona, que si mai una comunitat d'escriptors de llengua valenciana presentava la petició de crear un centre PEN independent, seguirien el procés habitual, començant per consultar el PEN Català. Què vam fer en saber d'aquella visita oficial i intempestiva? Doncs convidar Homero Aridjis a la celebració del 75è aniversari del PEN Català que es feia —com en el anys fundacionals del PEN— en el marc d'un sopar. En aquell sopar, que va ser llarg i animat per parlaments diversos, el president internacional Aridjis va seure al costat del vicepresident del PEN Català al País Valencià, Joan Francesc Mira. I, que jo sàpiga, no s'ha parlat mai més del tema. Hi vaig pensar breument (amb un petit somriure), el primer dia que Àngels Gregori, flamant presidenta del PEN Català nascuda a Oliva, s'adreçà a l'assemblea de delegats del PEN Internacional. Això passava el 2018 a la ciutat índia de Pune, on Gregori va agrair als delegats de tot el món la defensa de Jordi Sànchez i Jordi Cuixart, llavors empresonats, i va proposar-los noves accions pel seu alliberament.

Els deu subtítols d'aquest article conformen el petit decàleg amb què intento donar raó dels cent anys d'història del PEN Català. Rellegint-lo penso en unes paraules de Dolors Oller en assumir la presidència del PEN Català el 2001: «a manera de proposta d'intencions, voldria recordar un apòleg exemplar que explica Walter Benjamín: mentre agonitza, un pare diu als seus fills que trobaran un tresor a la seva vinya. Un cop mort el pare, els fills es posen a excavar i a remenar el terra de la vinya. No hi troben cap tresor; però quan arriba el setembre, obtenen una magnífica collita de raïm».³⁰ ☺

| ³⁰ Dolors OLLER, «Presentació», *Butlletí del Centre Català del PEN Club*, 16, octubre 2001, p. 2

Sopar de gala del primer congrés del PEN Internacional a Londres el 1923. A la primera taula, a baix a la dreta, hi seu Pompeu Fabra, president del PEN Català. En diagonal davant seu i girant la vista cap a la càmera hi ha el secretari del centre, Josep Maria Millàs-Raurell. © Marjorie Ann-Watts

Al centre de la fotografia, J. V. Foix entre els delegats del congrés internacional del PEN a Dubrovnik del 1933. © PEN Eslovè

P.E.N. DINNER TO OUR FOUNDERS

MAY-D

John Galsworthy	16
Ed Arlington Robinson	17
Israel Zangwill	18
Miss Rolland	19
J. D. Beresford	19
John Drinkwater	20
Seung Jeng de Ayala	21
R.B. Cunningham Graham	21
Ramon Perez de Ayala	23
J. L. Sarvin	24
R. D. Foski	25
Miss Penand	26
J. D. Milligan	26
May Sinclair	27
W. L. Courtney	28
Sheila K. Smith	29
A. P. Herbert	30

BARCELONA

Scott O'Leary
D. Phillips
Miss Hogg
H.W. Nevinson
Mrs. Jean de Monro
Guthrie Stachley
C. Borley
Millas Rawrell
E. Finch
G.A.D. Scott

Mrs A.E. Mann
S. Sneathwood
Mrs Churton
Mrs Peake
Horace Shipp
Lopez Paez
P. Falera
J. Farquharson
D. Marie Stopes
Percy Hord
Mrs MacGill
C. Lewis Hind
Emile Emmaerts

BELGIUM

Lacon Watson
Helen Williams
Vak Willem
Eddie Shalden
R. Lymborch
Louis Perard
N. Groom Johnson

CZECHO-S

F. Matkinson
Mrs Ward Muir
Frau H. H. H. H.
F. S. Mint
Mary Webb
D. Vocadlo
Ward M.

ITALY

Rudolf Sauter
Mrs Alice Campbell
Harold Nicolson
Elizabeth Robins
Beatrice Hamden
Mario Paz
V. Sackville West

Patrick MacGill
Ursula Greville
San Jo Money
The Marchesa de Viti di Marco
Antonio Cipico
A.A. Watts
Mrs Courtney
R. Briffault
Eud Bagnold
Geo. H. Mair
Senora Morano

MADRID

Cole Estep
Miss Head
D. Abraham
Marion Ryan
Dr. Marañon
Austin Harrison

NORWAY

W. Kenna
S. Southwood
Mrs Oda Andersen
Horace Wyndham
Mrs Kittlesen
Mr Capelen
Mr Kittlesen
Mrs Pryser
Mrs Peel

La distribució de taules al sopar del primer congrés del PEN reflectia els seus ideals fundacionals. Com a la Societat de Nacions, en les taules separades per als PEN Clubs de Madrid i Barcelona. Detall: la cap de la taula de 'Barcelona' va ser la fundadora

N. CLUB

FOREIGN FRIENDS

DAY 1923

1	Gomoshke Komai
2	St John Ervine
3	Lady Gerald's Willeley
4	Sindair Lewis
5	Clemence Dane
6	J.C. Squire
7	Thor Heberg
8	Rebecca West
9	M.G. Wells
10	Romain Rolland
11	Nicholas Joya
12	Johan Bojer
13	Countess Russell
14	Sir James Barrie
15	

D-SLOVAKIA

Alan Sullivan	Miss Montizambot
J.B. Hobman	Mr. Eiersgaard
Amber Reeves	Reynold Dingle
Jos. Anthony	Nora Heath
Alison de Froidville	CA. Bang
Count Dohalsky	

DENMARK

Gerald Barry
R. Kiermont
Dorothy Easton
L. Rose Macleod
Constance Holme
A.E. Aagaard

FRANCE

G.R. Mallock
Mrs. St. John Ervine
Michael Sadleir
Robert Cru
Nancy Cunard
Charles du Bos

ROUMANIA

A. Dakers	Mr. Kilpatrick
Priscilla Croven	Mrs. Villiers Stuart
Beverley Baxter	Mrs. Allen Harker
Stephen Graham	Elva Bystrom
	Marcu Beza
	Knut Petersen
	Kathryn Rhodes
	Mrs. Brunus
	John Gournos
	Sidney Dark

SWEDEN

Elizabeth Gaigg	Henry Simpson
Louis McQuillan	Mrs. Gillon
Mrs. Cecil Chesterton	Robert Donald
Stacy Aumonier	Lloyd Osborne
Mrs. Kilpatrick	Lady Rhonda
August Brunus	Manwell Aley

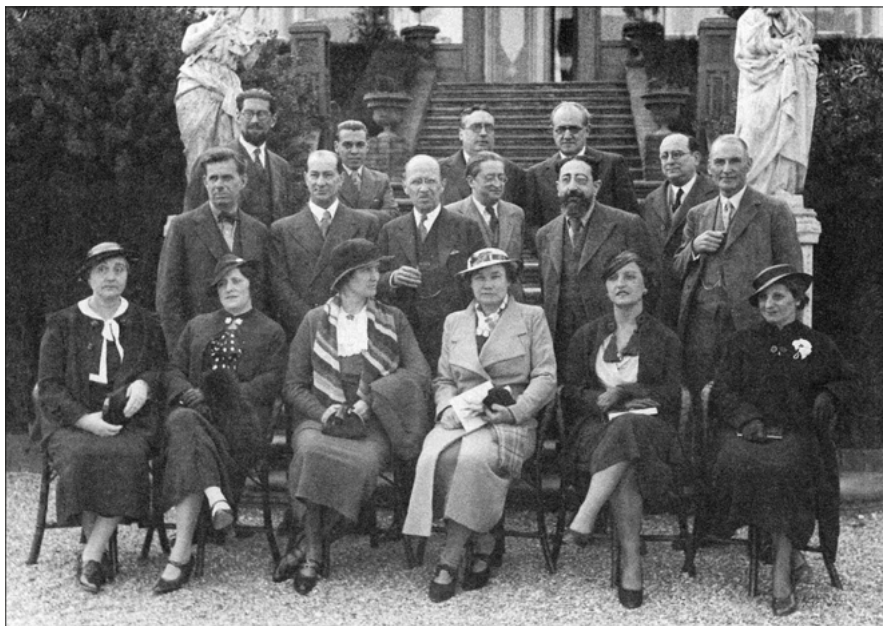
U. S. A.

Boardman Robinson
E.O. Hoppe
Mrs. Lloyd Osborne
Dennis Bradley
Kate Douglas Wiggin

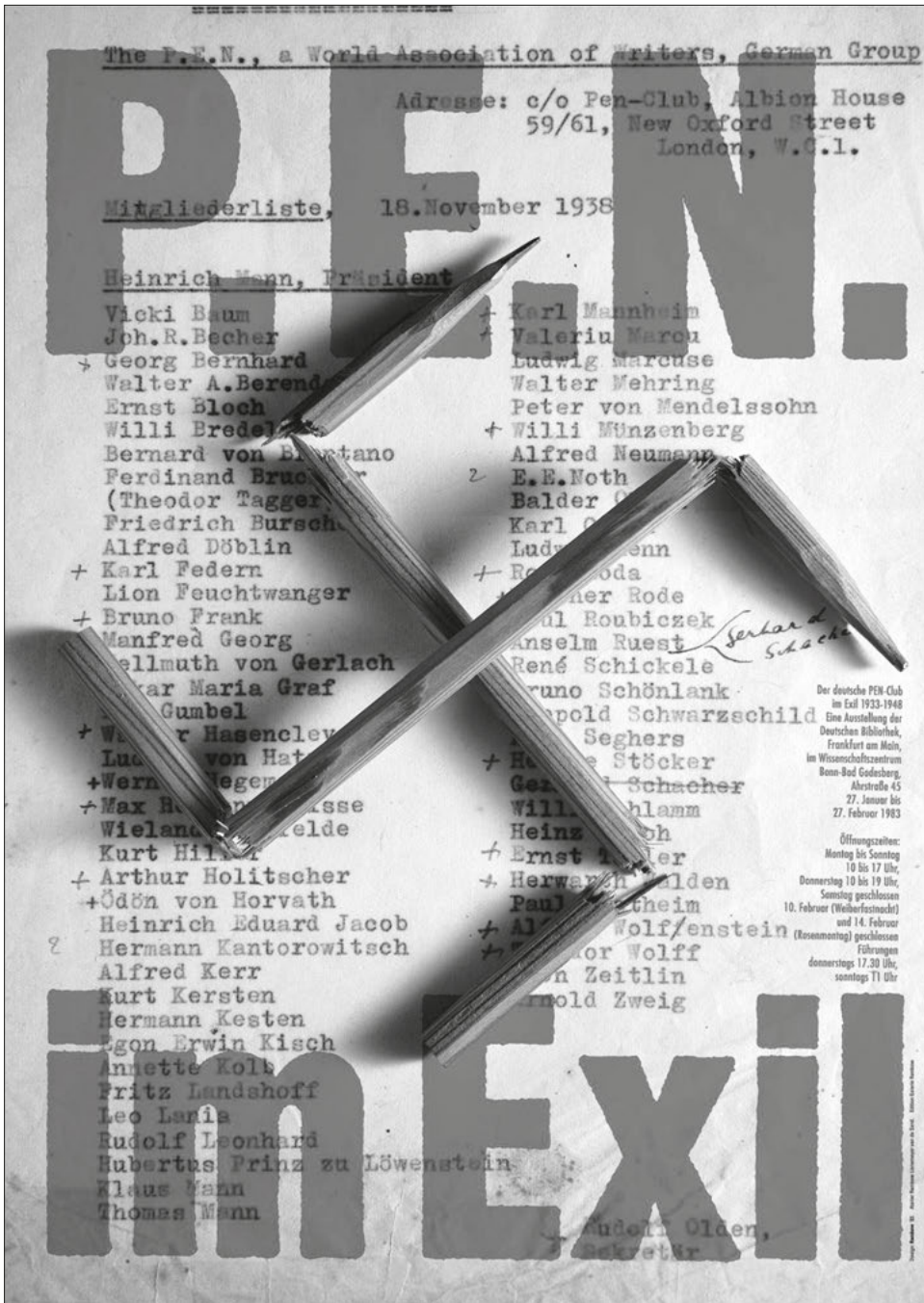

«Amic Riba: Acaba d'aprovar-se la nostra proposició: el '35 congrés el Congrés dels P.E.N. serà a Barcelona. Unanimitat.» J. V. Foix escriu una postal a Carles Riba des de Duvbrovnik per anunciar-li la bona rebuda que ha tingut la invitació catalana. © PEN Català

Reunió del Comitè Executiu del PEN durant el Congrés Internacional de Barcelona el 1935. A la segona fila, el primer per l'esquerra és Hermon Ould, secretari internacional del PEN, i el segon i tercer per la dreta són el delegat francès Benjamin Crémieux i Carles Riba representant-hi el PEN Català junt amb Clementina Arderiu, asseguda al segon lloc comptant per l'esquerra. © PEN Català

La llista dels socis que tenia el 1938 el PEN Alemany a l'Exili, amb seu a l'Oxford Street de Londres es va fer servir d'imatge de fons per al cartell de l'exposició «P.E.N. Im Exil» (Bonn, 1983), encarregada per l'Arxiu de l'Exili Alemany de la Biblioteca Nacional Alemana, a Frankfurt. © Rambow/Lienemeyer/van de Sand

Members P. E. N. Club Barcelona	
<p><u>Committee</u></p> <ul style="list-style-type: none"> x Pompeu Fabra, President x J. Pous i Pagès x Carles Riba x Francesc Trabal x Alfons Maseras x C.A. Jordana x Mireu Rodoreda x Lluís Muntanyà x Armand Obiols, Secretary 	<ul style="list-style-type: none"> x J. Roure Toront x Sebastià Gasch J. V. Foix x Pau Vila Lluís Casals x Domènec Puansi x Josep M. Francis Josip M. Tunoy x Joaquim Xirau x Josep M. Trabal x Felip Elias France x Rafael Tatin i Maura x J. M. Miquel i Vergés M. Teresa Vernet J. Gimeno Navarro Pere Bohigas x Clementina Aderiu x Maurici Senakhina x Josep Carner (Belgium) Juan Vinyoli Josip M. Boix Josip Ilconart x Lluís Nicolau d'Oliva Marcial Olivera J. Fauran i Mayoral
<p><u>Members</u></p> <ul style="list-style-type: none"> x Carles Pi i Sunyer x J. Sena - Humbert J. Rafel i Feno x A. Rovira i Virgili Maria Manent x Joan Oliver x Ferran Soldevila Juan Teixidor x Josep M. Capdevila x Xavier Benguerel x Just Cabot x Anna Maria 	

Llista del membres del PEN Català amb una creu al costat dels que marxen a l'exili, segurament establerta pel secretari del centre Armand Obiols. © PEN Català

CATALAN CONGRESS : May 1935

THE CASE OF JACQUES ROUMAIN

Dr.Canby called attention to the case of the imprisonment of the Haitian author, Jacques Roumain. From information received it would appear that an error of justice had been committed, and without in any way pre-judging the circumstances thought that an enquiry should be made. He therefore moved that the Government of Haiti should be asked to re-consider the case.

Dr.Canby (U.S.A.)

Seconded by Henrietta Leslie (England)

CARRIED UNANIMOUSLY

Resolució sobre el cas de Jacques Roumain, poeta empresonat a Haití, presentada al «Catalan Congress» del maig de 1935 pel delegat del P.E.N. dels Estats Units, Henry Siedel Canby, secundada per Henrietta Leslie del PEN Anglès i aprovada per unanimitat.
© PEN Internacional

Enriqueta Lúnez, poeta tsotsil i directora de la Casa de Cultura de San Juan Chamula, fa el discurs inaugural de la reunió *Escriure el futur en les llengües indígenes*, organitzada pel Comitè de Traducció i Drets Lingüístics del PEN, la UNESCO, i l'Institut Nacional de Llengües Indígenes de Mèxic. A la seva dreta, el cartell de la reunió en tzeltal i, al seu darrere, en llengua zoque. © Carles Torner

Dia 15.11.2017 Internacional de l'Espectora Perseguida

Organitza:

Amb la col·laboració de:

PEN
català

Generalitat de Catalunya

Ajuntament de Barcelona

Diputació de Barcelona

Generalitat de Catalunya
Institució de les Lletres Catalanes

CONSEJO ASISTENCIAL DE INVESTIGACIÓN

OSPEL

pen

INSTITUT DE RECERCA I D'INNOVACIÓ DE L'ALFABETICACIÓ

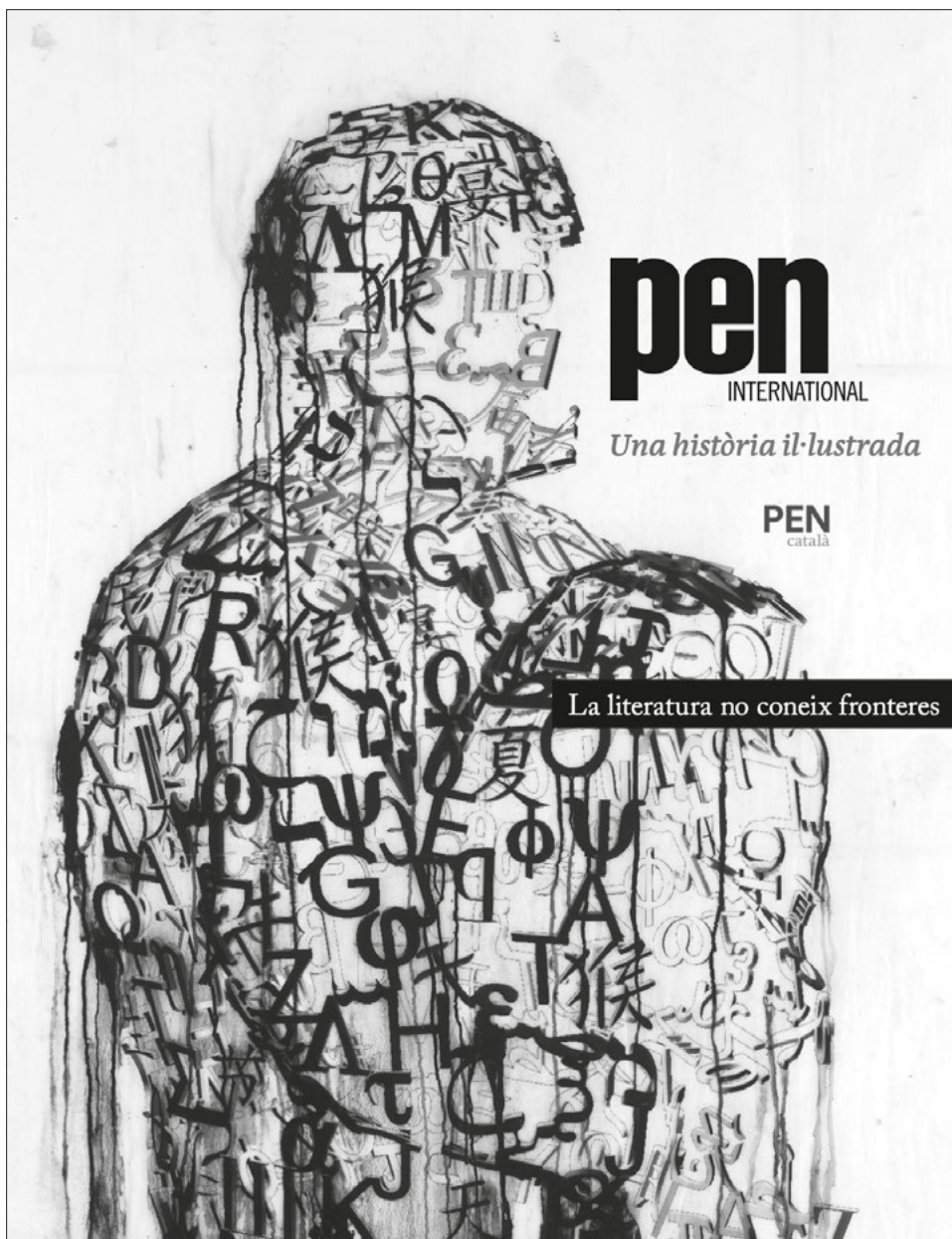
INSTITUT DE RECERCA I D'INNOVACIÓ DE L'ALFABETICACIÓ

INSTITUT DE RECERCA I D'INNOVACIÓ DE L'ALFABETICACIÓ

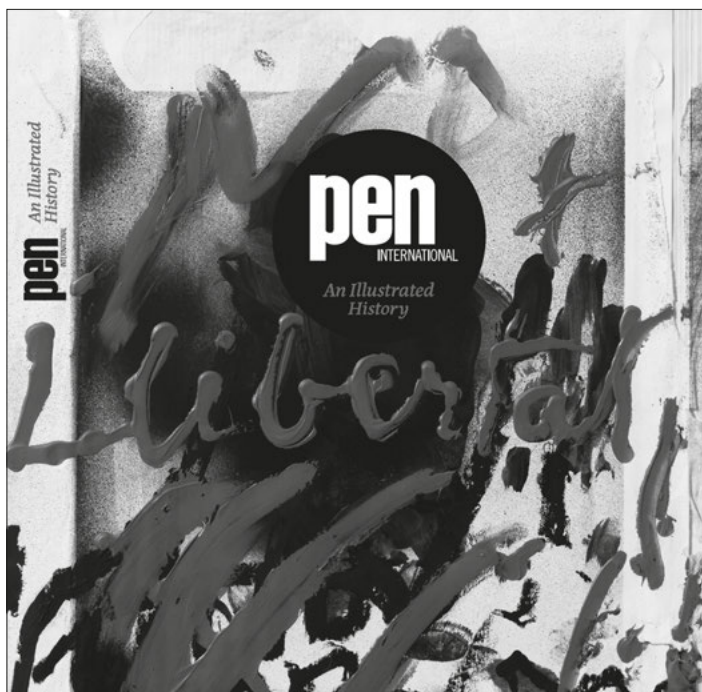
© Mar Arza

Cartell de Mar Arza per al Dia de l'Espectora Empresonat del 2017. © Mar Arza per al PEN Català

Cartell de Jaume Plensa per al Dia de l'Escriptor Empresonat del 2008, reproduït a la coberta de l'edició catalana del llibre del centenari del PEN: *PEN Internacional. Una història il·lustrada*

Cartell d'Antoni Tàpies per al Dia de l'Escriptor Empresonat del 2003, reproduït a la coberta de l'edició anglesa del llibre del centenari del PEN: *PEN International. An Illustrated History*

Delegats al congrés fet del PEN a Dubrovnik el 1993, durant la guerra. Al centre de la imatge, a la dreta de l'escriptora amb el barret blanc, els delegats del PEN Català Carles Torner i Isidor Cònsul i, entre ells dos, el poeta i traductor croat Tonko Maroević. © PEN Croat